

УДК 811.161.2'28

Леся Кисляк*

НАДВІРНЯНЩИНА НА ЛІНГВІСТИЧНИХ КАРТАХ

У статті проаналізовано лінгвістичні карти АУМ та карти, укладені С. Бевзенком, Я. Закревською, Ф. Жилком, Я. Яновим, Т. Ястремською, описові праці дослідників говорів південно-західного наріччя, у яких репрезентовано говірки населених пунктів Надвірнянського району Івано-Франківської області. Зауважено, що дослідники обирали різну мережу говірок, що не дозволяло їм чіткіше провести демаркаційні лінії між гуцульськими, наддністрянськими, покуцькими та бойківськими говірками. Звернено увагу, що демаркаційна лінія між говорами може сягати десятків чи сотень кілометрів.

Проаналізовано окремі власні карти лексико-семантичних явищ, які дозволяють чітко виокремити групи говірок – північну та південно-східну на території Надвірнянщини. Зауважено, що збільшення картографічних даних дозволить уточнити межі говорів, що контактують.

Ключові слова: ареалогія Надвірнянщини; перехідні говірки; говірки південно-західного наріччя; динаміка діалектної межі.

Kyslyak Lesia. Nadvirna area on linguistic maps.

The paper is devoted to the status of dialects of the settlements in Nadvirna district, Ivano-Frankivsk region, which required a thorough studying of the works of well-known dialectologists of the boundaries of pokutskyi, naddnistrrianskyi, hutsulskyi, boikivskyi dialects.

The paper contains the analysis of the linguistic maps of AUL (Atlas of the Ukrainian language), made by S. Bevzenko, O. Horbach, Ya. Zakrevska, F. Zhylo, Ya. Yaniv, T. Yastremska; it also includes descriptive works of the researchers of sub-dialects of a south-west dialect where dialects of settlements of Nadvirna district, Ivano-Frankivsk region were represented.

The material, cartographed by precursors, has proved that dialects of Nadvirna area are not similar at all language levels. It was stated that researchers chose various networks of dialects which did not allow them to draw demarcation lines between hutsulskyi, naddnistrrianskyi, pokutskyi and boikivskyi dialects. In descriptive works about these dialects a starting point in defining boundaries is Nadvirna, part of Nadvirna district (except for the settlements in the north), part of Nadvirna area to the north of Yaremche and others. The attention has been paid to the fact that a demarcation line can stretch for tens and hundreds of kilometers. The assumption has been made that a greater part of Nadvirna area will have a status of transitional dialects.

Some own maps of lexical-semantic phenomena, which helped separate groups of dialects – a northern group, a south-eastern group, were analyzed.

It has been stated that a larger number of cartographic data will enable to elaborate the boundaries of dialects which contact, to determine transitional dialects, to identify zones and groups of dialects on Naddniprianshchyna area.

Keywords: areology of Nadvirna area; transitional dialects; sub-dialect of south-west dialect; dynamics of dialect boundary.

Лінгвістична географія дає змогу не тільки виявити детальне територіальне поширення лексем, а й чітко окреслити картину міждіалектних чи міжмовних контактів [Ястремська 2011]. Говірки населених пунктів Надвірнянського району Івано-Франківської області належать до південно-західного наріччя української мови і постійно перебували в полі зору дослідників різних говорів, оскільки саме тут, на думку багатьох із них, проходять демаркаційні лінії між кількома говорами південно-західного наріччя.

Історія дослідження говірок Надвірнянщини є досить давньою та різноаспектною і сягає першої половини ХІХ ст., коли стали з'являтися перші

* **Леся Кисляк**, старший викладач кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» (Івано-Франківськ, Україна); e-mail: kyslyak.lesya73@gmail.com.

праці з етнографії, етнології Гуцульщини і в яких знаходимо відсилання до описів матеріалів зі значної частини населених пунктів досліджуваного регіону. Про це засвідчує перший історіографічний огляд етнографічного дослідження Гуцульщини, що його подав В. Гнатюк [Гнатюк 1910], зауваживши, що «лише записи з Косівського, *Надвірнянського* і Печеніжинського повіта репрезентують гуцульський діалект, інші стоять уже поза його межами. ... в *Надвірнянщині* гуцульський діалект підлягає вже сильно іншим впливам, тому не можна його вважати за взірцевий» [Гнатюк 1910, с. XII].

Діалектологи та етнографи, досліджуючи говори, що контактують, за відправні точки в ареалогії беруть населені пункти Івано-Франківщини, зокрема етнограф М. Лаврук вважає, що «на Прикарпатті ... критеріям гуцульських відповідають села, що розміщені в горах до крайніх хребтів Горган і Покутських Карпат, тобто до лінії *Делятин – Косів – Вижниця*» [Лаврук 2005, с. 115]. Ф. Жилко окреслював північно-східну межу гуцульських говірок «... на північний схід від умовної лінії *Надвірна – Косів – Кути* до р. Дністер, тобто у південно-східних районах Станіславської області» [Жилко 1958, с. 120]. Б. Кобилянський зауважував, що «на сході і північному сході межа між гуцульськими і покутськими говірками дуже нерівна, з частим глибоким взаємовклинюванням. Її намічено за населеними пунктами *Надвірна – Верхній Майдан – Коломия – Рожнів ...*» [Кобилянський 1960, с. 135]. С. Бевзенко зазначав, що «... розмежувальна лінія гуцульсько-покутських говірок проходить через такі населені пункти з північного заходу на південь: *Надвірна, Коломия, Кути ...*» [Бевзенко 1980, с. 221]. Я. Закревська розмежувальну смугу між гуцульськими і бойківськими проводить «приблизно по р. Бистриця, південніше *Надвірної*, охоплюючи с. *Пасічну* і селище *Делятин*, на південний захід поза Косовом, Вижницею на Берегомет і далі на південь до державного кордону з Румунією» [Закревська 1991, с. 6]. Досліджуючи гуцульський говір, Я. Закревська обмежила ареал його побутування територією трьох історичних регіонів України, а саме: центральна частина Гуцульщини (Верховинський, Косівський, частина *Надвірнянського* (окрім населених пунктів на півночі) та Коломийського (смуга перехідних говірок на півдні) районів Івано-Франківської області, східна частина Галичини – Вижницький район (без північної частини) і Путильський район Чернівецької області – територіально належать до Західної Буковини, а західна – Рахівський район – охоплює східну частину Закарпаття [Закревська 1991, с. 16; Закревська 1997, с. 7]. Крім того, дослідниця зауважила, що «найбільш нечіткою є межа, що відокремлює гуцульські говірки від покутсько-буковинських, з якими вони найбільше споріднені» [Закревська 1991, с. 6].

Т. Ястремська підтримує думку Я. Закревської, що в межах Галичини розташована центральна частина Гуцульщини, а саме: Верховинський, Косівський, частина *Надвірнянського* району (окрім населених пунктів на півночі) та Коломийського районів Івано-Франківської області [Ястремська 2011, с. 63]. У статті «Основні риси покутського говору» М. Лесюк зауважує, що гуцульський і покутський говори межують приблизно по лінії «*Надвірна* (північніше) – Коломия (південніше) – Мишин – Ковалівка – Іспас – Рожнів – Кути (значно східніше) – Берегомет Вижницького району» [Лесюк 2003, с. 71–72].

Надвірнянщина присутня й у визначенні меж покутського говору. Дослідники зауважують, що його носії заселяють південно-східну частину сучасної Івано-Франківської області (Городенківський, Снятинський,

Тлумацький, південно-східна частина Тисменецького і Богородчанського, *північна частина Надвірнянського* та Коломийського районів) [Ястремська 2011, с. 87]. Ю. Шевельов називав покутські говірки перехідними між наддністрянськими, гуцульськими і буковинськими, оскільки вони мають багато спільних рис з усіма суміжними говірками, а особливо із гуцульськими [Шевельов 2002, с. 975]. За сучасною класифікацією говорів української мови, покутські говірки є частиною покутсько-буковинських.

М. Бігусяк вважає, що південно-східна межа Гуцульщини на теренах Івано-Франківщини проходить по умовній лінії: *Надвірна – Делятин* – Косів – Тюдів [Бігусяк 2014, с. 40].

Визначення меж гуцульських говірок, як зауважує Т. Ястремська, до цього часу є дискусійним [Ястремська 2011, с. 66], як і визначення межі покутського говору та і власне його виокремлення, а оскільки, ймовірно, межі між наддністрянським, гуцульським, покутським говорами проходять на території Надвірнянщини, то її лінгвогеографічне представлення є **актуальним**.

Мета статті – вивчити ареалогічну інформацію про говірки Надвірнянського району Івано-Франківської області та підкріпити її спостереженнями за власне укладеними картами для з'ясування їх статусу.

Джерелами дослідження стали лінгвістичні атласи, на картах яких представлено говірки Надвірнянщини, зокрема Атлас української мови (АУМ II), Загальнокарпатський діалектологічний атлас, «A Lexical Atlas of the Hutsul dialects of the Ukrainian Language» Яна Янова, карти Я. Закревської, розміщені в монографічному дослідженні «Гуцульщина. Лінгвістичний опис», карти назв, пов'язаних із традиційним гуцульським пастухуванням, укладені Т. Ястремською, авторські карти, мережу яких становлять усі говірки Надвірнянщини.

У різних діалектологічних атласах Надвірнянщина представлена порізному. До мережі Загальнокарпатського діалектологічного атласу ввійшла лише одна говірка Надвірнянського району Івано-Франківської області – Яблуниця, яка є типовою гуцульською.

В АУМ Надвірнянщина репрезентована шістьма говірками: Стримба, Перерісль, Саджавка, Бистриця, Заріччя, Кременці. Більшість карт АУМ засвідчує, що досліджувані говірки є неоднорідними в репрезентації явищ фонетичного та морфологічного рівнів, що є сигналом про їх належність до різних говорів. На території Надвірнянського району проходять ізгласи наддністрянських, гуцульських і покутсько-буковинських явищ. Спільні ж фонетичні та морфологічні риси в говірках Надвірнянщини засвідчують єдність досліджуваного ареалу з говорами карпатської групи [Кисляк 2017, с. 139–140].

Важливим для нашого дослідження є «Лексичний атлас гуцульських говірок» Я. Янова, у якому скартографовано матеріал із 21 однієї говірки населених пунктів Надвірнянського району, майже всі досліджувані говірки знаходяться на південь від Надвірної. Значна частина карт указує на неоднорідність говірок Надвірнянщини. Наприклад, у репрезентації номенів на позначення шлюбної пари в усіх досліджуваних говірках зафіксовано лексеми *кн'аз' / кн'а'гин'а*, а в говірках сс. Надвірна, Делятин, Яремче – *моло'дй' / моло'да*, ізгласи яких, очевидно, мають продовження в північній частині Івано-Франківської області (LAHD, к. № 22). Як і назви поминальної суботи, що в усіх скартографованих говірках населених пунктів Надвірнянського району репрезентує словосполучення *памйатна субота*, а у говірці Надвірної і в говірках на північ від неї позначають лексемою *памйатка* (LAHD, к. № 51).

Подібний ареал спостерігаємо і на карті, що репрезентує назви дятла: у північній частині говірок Надвірнянського району формує ареал лексема *жондва* (LAND, к. № 96). Таких карт в атласі укладено значну кількість.

На картах, розміщених у праці «Гуцульщина. Лінгвістичні етюди», Я. Закревська репрезентувала матеріали із 22 говірок Надвірнянщини. Зрозуміло, що всі вони знаходяться південніше від Надвірної, проте навіть такий ареал дослідження вказує, що говірки Надвірнянського району неоднорідні. Наприклад, на к. № 2 на позначення гарної сонячної погоди майже весь досліджуваний ареал покриває лексема *веремн'є* і лише в говірках Надвірної та Білих Ослав, які Я. Закревська показує як північні точки ареалу північних гуцульських говірок, зафіксовано назву *погода*, ізгласа якої може продовжуватися в інших говорах. Неоднорідна Надвірнянщина і в репрезентації назви кукурудзи: у південній частині (нижче Надвірної) скартографовано лексеми *мелай*, яка утворює компактний суцільний ареал у говірках Рахівського району Закарпатської області, *кукуруц*, яку зафіксовано точково в говірках Косівського району, та *кукурудза(и)*. Така репрезентація мовних явищ у говірках Надвірнянщини може бути сигналом до того, що вона є територією взаємопроникнення явищ різних говорів.

Т. Ястремська вивчала номінацію та географічне поширення лексем традиційного гуцульського пастухування, залучивши матеріал із 22 говірок населених пунктів Надвірнянського району Івано-Франківської області [Ястремська 2008]. Зауважимо, що укладачі карт обирають власну мережу говірок для обстеження, проте в усіх є такі, що можуть слугувати відправною точкою в ареалогії Надвірнянщини, наприклад говірки сс. Саджавка, Стримба та ін.

Скартографувавши гуцульську лексику, вона виокремлює діалектні зони гуцульського говору. Говірки сс. Микуличин, Яблуниця, Вороненка, Кременіці та Ворохта, які знаходяться в південній частині Надвірнянщини, Т. Ястремська зараховує до середньо-центральної групи говірок, усі інші досліджувані говірки населених пунктів Надвірнянського району – до північно-центральної групи говірок. Це підтверджує думку про неоднорідність говірок Надвірнянщини. Крім того, дослідниця розширює межі гуцульського говору порівняно з АУМ, згідно з яким на території Надвірнянщини на південну межу його вказує говірка с. Яремча. За Т. Ястремською, така межа повинна проходити набагато північніше і найвищими точками ізгласи є відрізок Битьків – Надвірна [Ястремська 2008, к. № 1, с. 350].

Якщо взяти до уваги думку дослідників діалектних меж і перехідних говірок Т. Назарової [Назарова 1965], Г. Мартинової [Мартинова 2000], Т. Тищенко [Тищенко 2003], Т. Щербини [Щербина 2003], та ін. про те, що межа між говорами, які контактують, є не лінією, а смугою перехідних говірок і може сягати до ста кілометрів, та дослідника динаміки полісько-середньонаддніпрянської межі В. Михайленка [Михайленко 2002] про те, що межі діалектів є динамічними, то можемо пояснити, чому більшість укладених нами лексичних карт за матеріалами говірок Надвірнянщини не показують чітких ареалів. Надвірнянщина – ареал, у якому проходять межі різних говорів.

Т. Ястремська, реконструювавши діалектне членування українських говірок Галичини, уклала карту [Ястремська 2011, к. № 7], згідно з якою частина Надвірнянщини північніше Яремчі і на північний схід від неї належить до перехідної смуги говірок між наддністрянським, гуцульським, покутським говорами. Говірки південніше Яремчі в межах Надвірнянщини мають статус

гуцульських. Крім того, зі сходу на гуцульські говірки Надвірнянщини тиснуть бойківські, утворюючи нешироку смугу перехідних говірок гуцульсько-бойківського типу.

Укладені нами карти лексико-семантичних явищ підтверджують неоднорідність говірок Надвірнянщини. У північній частині досліджуваного ареалу чітко виокремлюється північна група, ізгласи, що обмежують її, як правило, піднімаються вище Надвірної, зрідка опускаються нижче неї.

Показовою є ареалогічна поведінка репрезентантів семи 'картопля'. В АУМ її представлено на к. № 323. У говірках Надвірнянщини АУМ відображає функціонування декількох лексем, зокрема *'бул'ба*, *'р'іна*, *манди'бурка*. Ця ж карта дає уявлення про просторове розміщення репрезентантів у говірках південно-західного наріччя: лексема *'р'іна* характерна для гуцульського говору, лексема *манди'бурка* – для покутського, *'бул'ба* – наддністрянського. Згідно з АУМ, на території Надвірнянщини ареал побутування лексеми *'р'іна* обмежує ізгласа, проведена між населеними пунктами Стримба – Марківка – Заріччя – Кременці, лексеми *'бул'ба* – Перерісль – Стримба; лексеми *манди'бурка* – Яремча – Марківка – Саджавка. Отже, бачимо точки перетину репрезентантів різних говорів у говірці с. Стримба.

Згущення мережі досліджуваних говірок дало змогу вдокладнити межі поширення різнодіалектних репрезентантів. На карті, укладеній нами, наддністрянська лексема *'бул'ба* повністю покриває ареал басейнів річок Бистриці Надвірнянської та Стримби, ізгласа її обмеження на території Надвірнянщини проходить приблизно по лінії Молодьків – Пнів – Стримба – Делятин – Парище – Камінне. За нашими спостереженнями, ареал поширення названої лексеми дещо більший, ніж показує карта АУМ, за рахунок південних і східних говірок. Ареал лексеми *'р'іна* обмежує ізгласа Бигків – Пнів – Надвірна – Верхній Майдан – Красна – Ланчин. У ЗДА в говірці с. Яблуниця теж зафіксовано лексему *'р'іна* (ЗДА, к. № 64). На карті, укладеній Я. Закревською і вміщеній у монографії «Гуцульщина. Лінгвістичні етюди», зафіксовано ареал побутування лексеми *'р'іна* в говірках південніше Надвірної і східніше Делятина та Яремчі. Лексему *манди'бурка*, що утворює компактний ареал у говірках Коломийського та Косівського районів й, очевидно, відома в покутсько-буковинських говірках, зафіксовано також у говірках населених пунктів Надвірнянщини Зелена і Бистриця [Закревська 1991, к. № 5]. Наша карта дає змогу констатувати, що в північній частині ареалу ізгласа, яка обмежує функціонування лексеми *'р'іна*, опустилася, проте ареал розширюється на схід у напрямку до кордону Надвірнянського та Коломийського районів.

Лексема *манди'бурка* зафіксована лише в говірках сс. Микуличин – Верхній Майдан – Гаврилівка. Ці точки засвідчують крайні межі покутських ізглас лексеми. Хоча дослідник М. Бігусяк на матеріалі обрядової лексики називає 17 говірок перехідної гуцульсько-покутської межі: Мишин, Ковалівка, Спас, Княздвір, Кийданч, Сопів, Н. Вербіж, В. Вербіж, Грушів, Пилипи, Дебеславці, Липники, Ганів, Тростянка, Залуч, Іванівні, Товмачик, Шепарівці, жодна з яких не належить Надвірнянщині [Бігусяк 2008, с. 25]. Ми свідомі того, що ареал *манди'бурка* потребує уточнення через відсутність даних з окремих східних говірок досліджуваного ареалу, проте то буде лише внутрішнє доповнення окресленого ареалу.

Карта, що репрезентує номени на позначення процесу збирання картоплі, у південно-східній частині Надвірнянського району засвідчує значний ареал лексеми *'дерти*, який обмежується ізгласою східніше умовної лінії Ланчин –

Красна – Делятин – Заріччя – Дора – Яремче – Микуличин – Яблуниця та, очевидно, має продовження в покутських говірках.

Отже, обстеження сучасного стану говірок Надвірнянщини і порівняння його з картографованим попередниками матеріалом дає змогу уточнити межі говорів, що контактують. Візьмемо на себе сміливість припустити, що на території Надвірнянщини проходять межі гуцульського та наддністрянського говорів по лінії Молодьків – Пнів – Стримба – Парище, ізглови формують північну групу говірок Надвірнянщини. Відмежовує покутсько-буковинські елементи ізглова Гаврилівка – Верхній Майдан та окреслює південно-східну групу говірок.

Перспективу дослідження вбачаємо в укладанні атласу говірок Надвірнянщини та докладному описі його карт.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко, С. П. (1980). *Українська діалектологія*. Київ, 246 с.
- Бігусяк, М. В. (2008). Гуцульсько-покутське суміжжя у світлі лексичних ізглов. [У:] *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 10: Проблеми граматики й лексикології української мови*. Київ, вип. 3 (2), с. 21–26.
- Бігусяк, М. В. (2014). Покутсько-наддністрянське діалектне порубіжжя в контексті передкарпатських ареалів. [У:] *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*. Тези доповідей міжнар. конф. Гриценко П. Ю. (ред.). Київ, с. 36–41.
- Гнатюк, В. (1910). Народні оповідання про опришків. [В:] *Етнографічний збірник*. Львів, т. 26, 372 с.
- Жилко, Ф. Т. (1958). *Говори української мови*. Київ, 171 с.
- Закревська, Я. (1991). Гуцульські говірки та їх місце на діалектологічній карті української мови. [У:] *Гуцульщина. Лінгвістичні етюди*. Київ, с. 6–27.
- Кобилянський, Б. (1960). *Діалект і літературна мова (Східнокарпатський і покутський діалекти, їх походження і відношення до української літературної мови)*. Київ, 276 с.
- Лаврук, М. М. (2005). *Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження)*. Львів, 288 с.
- Лесюк, М. П. (2003). Основні риси покутського говору. [В:] *Етнос і культура*. Зб. науково-теоретичних статей. Гуманітарні науки. Кононенко В. І. (ред.). Івано-Франківськ, № 1, с. 71–72.
- Мартінова, Г. І. (2000). *Лінгвістична географія правобережної Черкащини*. Черкаси, 265 с.
- Михайленко, В. М. (2002). *Динаміка середньонаддніпрясько-поліського діалектного суміжжя у світлі ізофон*. Дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Київ, 415 с.
- Назарова, Т. В. (1965). Проблема перехідних говірок між українською і білоруською мовами (говірки Нижньої Прип'яті). [У:] *Праці 11 респ. діал. наради*. Київ, с. 90–105.
- Тищенко, Т. М. (2003). *Подільсько-середньонаддніпрянське суміжжя у світлі ізглов*. Дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Київ, 194 с.
- Шевельов, Ю. (2002). *Історична фонологія української мови*. Харків, 1054 с.
- Щербина, Т. В. (2009). *Ареалогія середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя*. Черкаси, 348 с.
- Ястремська, Т. О. (2011). Діалектний простір Галичини. [В:] *Українська мова в Галичині: історичний вимір*. Я. Ісаєвич (ред.). Львів, с. 55–107.
- Ястремська, Т. О. (2008). *Традиційне гуцульське пастухування*. Львів, 423 с.

ДЖЕРЕЛА

- АУМ – *Атлас української мови* (1988). У 3 т. Київ, т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі, 520 с.
- ОКДА – *Общекарпатский диалектологический атлас* (1993). Т. 1–7. Львів, т. 4, 182 с.
- LAND – *A Lexical Atlas of the Hutsul dialects of the Ukrainian Language* (1996). Compiled by J. Riger. Warszawa, 390 s.

Подано до редакції 05.03.2021 року
Прийнято до друку 02.04.2021 року